

Csatlós Judit

Turisták a tilos táblák árnyékában

A szabadidő átpolitizálódása a munkáskultúrában

„Turistáknak tilos... jelzésű tábla értelme, rendeltetése egybefolyik a turista érzés- és gondolatvilágban azoknak a tábláknak értelmével, rendeltetésével, amelyek szerint például Cselédeknek tilos... Cigányoknak tilos... Kutyáknak tilos... és így tovább. És végeszakad a tiszta örömmek erre a napra és összeomlani látszik mindig újra és újra az a hit, amelyről mégsem tudunk lemondani, mely szerint a természet tiszta és szabad.”¹

A fenti sorok a *Természetbarát* című folyóiratban jelentek meg egy olyan korszakban, amikor már hétvégenként tömegek járták az erdőket, fürdőzők árasztották el a vízpartokat, és az idegenforgalom első intézményei – mint az 1916-ban megalakult Budapesti Idegenforgalmi Hivatal² – a sajtóval karöltve ösztönözte a belső turizmus számtalan formáját. A természetjárás vizsgálata az emancipációs törekvések felől számos lehetséges kérdést vet fel. Hogyan vált a természeti táj társadalmi térré, mennyiben volt nyitott vagy korlátozó az eltérő társadalmi háttérű használók előtt? Ki és milyen pozícióból adott hangot nézeteinek 1929-ben, és kinek a képviselőjében beszélt? Milyen vélt vagy valós akadályokat érzékeltek a különböző társadalmi csoportok tagjai a szabadidejük eltöltése során? Milyen módon jelentek meg a túrázók között a társadalmi, kulturális különbségek, egyúttal milyen együttműködések kötődtek és milyen konfliktusokba bonyolódtak egymással?

A válaszokat a Természetbarátok Turista Egyesülete történetét és a természetjárás munkáskultúrában betöltött szerepét vizsgálva igyekszem megtalálni. Ennek során nem az intézményes és strukturális vonatkozásokat kívánom hangsúlyozni, sokkal inkább a mindennapi életben folyamatosan változó gyakorlatok izgatnak: a munkások mit gondoltak a természetjárásról, és mit hogyan csináltak. Orvar Löfgrenhez hasonlóan a természetjárást „a kultúra laboratóriumának tekintem, ahol az emberek kipróbálhatják identitásuk, társadalmi kapcsolataik vagy a természethez fűződő kapcsolatuk új mintáit” – egy olyan küzdőtérre, ahol a képzelet számottevő társadalmi gyakorlattá válik.³ A kulturális gyakorlatok vizsgálatán keresztül pedig bepillantást nyerhetünk a munkáskultúra alakulásába, a közös identitás formálódásába és újratermelődéskébe. Reményeim szerint rávilágítok a 20. század első felében kialakuló tömegturizmus rétegzettségére is. Ahogy az

¹ *Természetbarát* 1929 (17.) 1–2. 1.

² Jusztin 2006: 191.

³ Löfgren 2004: 217.

eltérő társadalmi csoportok különböző képzeteket társítottak a természetjáráshoz, úgy más stratégiákat alkalmaztak ugyanazon problémák megoldására, ráadásul másként is viselkedtek a természetben.

A TERMÉSZETJÁRÁS INTÉZMÉNYI KERETEI

A Budapest környéki szabadtéri sétákról a 19. század közepétől bukkannak fel az első hírek, de vidéken még a század végén is annyira ismeretlennek számított a kiránduló alakja, hogy kizárólag a veszélyes idegen képét tudták társítani hozzá.⁴ Az 1880-as évektől kezdődően azonban egyre több csoport jelent meg a természetben a felfedezés vágyától hajtva, politikai gyűlések résztvevőjeként vagy egyszerűen a pihenés kedvéért.⁵ Az intézményesülés kezdetei az 1873-ban Ótátrafüreden megalakult Magyarországi Kárpát Egyesülethez vezetnek, amely az Osztrák–Magyar Monarchia magashegységeinek természettudományos feltárását, leírását és megismertetését művelte. Az egyesület tudományos és idegenforgalmi tevékenysége – a Tátra bekapcsolása az úthálózatba, a helyi közlekedésfejlesztés, szállások és szolgáltatások kiépítése stb. – idővel mindinkább különvált. Az 1888-ban megalakult budapesti osztályuk⁶ már a tudományos és magashegyi orientációval szemben a *modern*, a magunk örömeire szolgáló turistaságot kívánta előtérbe helyezni és népszerűsíteni.⁷ Hatalmas lendülettel vágtak bele a munkába, elindították a *Turisták Lapja* című folyóiratot, vetített képes előadásokkal és felolvasásokkal népszerűsítették a természetjárást, valamint Budapest környékén elkezdtek kijelölni a turistautakat.⁸ Az anyaegyesületen belül azonban konfliktusokat okozott, hogy több osztály „az egész ország jólétét előmozdító működés” kialakításában volt érdekelt, és szerették volna elérni az egyesületi székhely áthelyezését Lőcséről Budapestre.⁹ Végül a budapesti osztály kiválásával 1891-ben megalakult a Magyar Turista Egyesület (MTE), amely kiterjesztette az infrastrukturális fejlesztéseket az ország teljes területére. A természetjárás ezzel párhuzamosan egyre szélesebb rétegek elfoglaltsága lett. Amíg a magashegységi alpinizmus az utazási és szállásköltségek miatt a vagyonos réteg számára volt elérhető, az MTE társadalmi bázisát a köztisztviselők és a szabad pályás értelmiségiek (mérnökök, építészek, egyetemi vagy gimnáziumi tanárok) adták.¹⁰ Az 1913-ban megalakuló Magyar Turista Szövetség huszonnégy alapítója között pedig már két munkásokat

⁴ Pusztai 2012: 369.

⁵ Voigt 1995: 170; Gyáni 1999: 35.

⁶ Jellinek 1939: 35–36.

⁷ *Turisták Lapja* 1890 (2.) 9–10. 281–282.

⁸ *Turisták Lapja* 1890 (2.) 1–2. 37–49.

⁹ *Turisták Lapja* 1890 (2.) 7–9. 201–204.

¹⁰ A Magyarországi Kárpát Egyesület budapesti osztályának 1889-es taglistája alapján a tagok 45%-a értelmiségi (mérnök, építész, egyetemi vagy gimnáziumi tanár) és 24%-a köztisztviselő, mellettük csupán 9% magántisztviselő, 5% kisiparos (fametsző, ékszerész) és 4% kereskedő. *Turisták Lapja* 1889 (1.) 6. 289–304.

tömörítő egyesületet is találunk: a Munkás Testedző Egyesületet (Munkás TE) és a Természetbarátok Turista Egyesületét (TTE). A mai fogalmainktól eltérően a munkásság széles csoportot fedett le, amelybe beleszámított minden olyan alkalmazott, aki nem állami tisztviselőként dolgozott: a TTE foglalkozási csoportjai között megtaláljuk a magáncégek alkalmazottait, a kereskedelmi és banki alkalmazottakat, a kisiparosokat és az ipari munkavállalókat.

A munkás természetjáró egyesületek a szociáldemokrata ideológia jegyében szerveződő szakszervezetek köré kiépült intézményi háló részeként jöttek létre, mint az 1896-tól működő német *Vorwärts* munkásképző egyesület, majd ennek megszűnése után az 1908-ban létrejött Munkás TE,¹¹ de igaz ez az 1910-ben a bécsi székhelyű *Touristenverein Die Naturfreunde* tagegyesületeként alakult TTE-re is. A TTE más érdekérvényesítési csoportokhoz hasonlóan horizontálisan szerveződött.¹² A helyi és foglalkozási osztályok alapítását akár néhány fő is kezdeményezhette, ezt követően pedig a szervezeti egységek önállóan működtek. Mivel aktív kapcsolatban álltak az osztrák és német munkásturista-egyesületekkel, ennek köszönhetően nemcsak nemzetközi mentési biztosítás járt a teljes tagságnak, hanem az információk, a szokások és az eszmék is vándoroltak.¹³ A TTE a szabadidő megszervezésére létrejött más munkásegysületekhez hasonlóan – mint a Munkás TE, az Eszperantista Munkások Egyesülete és az Alkoholellenes Munkások Szövetsége – a munkásmozgalom részeként tekintett magára, és ugyanannak a társadalmi-kulturális miliónek vált az alakítójává.¹⁴

KÖZÖS UTAK, ELTÉRŐ PERSPEKTÍVÁK

A modern nagyvárosban a speciális tevékenységek számára fenntartott helyek sokasága jött létre. A társas együttlét klubokban, kaszinókban, munkásotthonokban zajlott, a kulturális élet a mozikban, a színházakban, a könyvtárakban, a múzeumokban vagy a cirkuszban koncentrált, miközben az új közösségi fogyasztási szükségletek kiszolgálására éttermek, kocsmák vagy táncos szórakozóhelyek álltak rendelkezésre.¹⁵ Ezek a helyek elvileg mindenki előtt nyitva álltak, ugyanakkor a belépő- és tagdíjak, a meghatározott elvárásokhoz igazodó környezet és szolgáltatások szabályozták a látogatók körét. Ennek eredményeként a különböző társadalmi csoportok többnyire elkülönültek egymástól a szabadidejükben. A természetben azonban a különböző nehézségű és jellegű útvonalak, a menedékházak és források közös használata a kulturális kapcsolatrendszer bonyolult szövevényét hozta létre. A természet az alkuk, egyeztetések, konfliktusok

¹¹ *Természetbarát* 1930 (19.) augusztus–október. 2.

¹² Bódy 2010: 22.

¹³ *Természetbarát* 1912 (1.) 3. 14.

¹⁴ *Népszava* 1910. december 15. 9.

¹⁵ Gyáni 1999: 35–36.

folyamatos tárgyat és helyszínét képezte, miközben a találkozások hozzájárultak a tájról és az egymásról alkotott kép formálódásához.

A Magyar Turista Egyesület működése során széles kapcsolathálót épített ki a törvényhozással, állami intézményekkel, közlekedési vállalatokkal, valamint a táj használatában olykor ellenérdekelte csoportokkal – a magántulajdonosokkal, erdészekkel, vadásztársaságokkal. A lobbizások és tárgyalások során a teljes turistatársadalom nevében lépett fel, és ezt a domináns helyzetét igyekezett megőrizni az újonnan alakult egyesületekkel szemben is. Már az 1896-os Országos Turista Kongresszuson felmerült a közös érdekképviselet előnye, de az MTE ellenállása miatt csak 1913-ban jött létre a Magyar Turista Szövetség (MTSZ).¹⁶ A munkásegységek szintén a szövetség létrehozása mellett foglaltak állást,¹⁷ és az 1920-as évekig meghatározó tagjai voltak a szervezetnek, aktívan együttműködve a polgári egyesületekkel. A hétköznapi szintjén ez olyan kooperációt igénylő feladatokban valósult meg, mint az úthálózat közös fenntartása: 1913-ban a természetbarátok átvették az MTE-től több turistaút gondozását, amivel az egyenlő státuszukat is biztosították a természetben.¹⁸ A térfoglalás leglátványosabb módja azonban az ún. turistaalkotások létrehozása volt, melyek nagy hangsúllyal jelentek meg az egyesületek egymásról írt tájékoztatóiban. A munkásegységek a komoly anyagi megterheléssel járó menedékház-építések helyett elsősorban a források kiépítésével (és az ezzel együtt járó névadással) jelentették meg magukat a természetben.

Az I. világháború és a forradalmakat követő politikai átrendeződés jelentősen átalakította a társadalmi szereplők pozícióját, cselekvési lehetőségeit és morális viszonyát, ami a turistaegységek együttműködését is befolyásolta. Egyrészt különböző állami intézkedések és hatósági eljárások szűkítették a baloldali politizálás lehetőségeit, korlátozva a munkásegységek működését.¹⁹ Másrészt a közvéleményt és a hivatalos politikát alapvetően befolyásolta a trianoni határrendezés traumája és a revíziós gondolat.²⁰ Ez a két tendencia fokozatosan eltávolította egymástól a polgári és a munkás turistaegységeket is: mindkét csoport intenzíven foglalkozott a közösségi identitás létrehozásával vagy újradefiniálásával, de eltérő politikai pozíciójuk a természetjárás másrmilyen gyakorlatához és a táj másféle értelmezéséhez vezetett.

A turistaegységek közt a természetjárás nemzeti és munkásmozgalmi értelmezése vált az ütközőfelületté. Amikor 1923-ban az Encián Turista Egyesület tagjai a sajtóreakciók alapján jelentéktelennek tűnő vitadélután rendeztek arról, hogy „Nemzeti vagy nemzetközi alapjellegű-e a turistaság?”, a résztvevők arra

¹⁶ Jellinek 1939: 39, 62.

¹⁷ A Budapesti Egyetemi Turista Egyesület körkérdése. *Turistaság és Alpinizmus* 1913–1914 (4.) 1. 32, 36.

¹⁸ „[A TTE e]lisméri, hogy eddig a M. T. E. jelzette utakat használták a nélkül, hogy akár munkával, akár anyagiakkal hozzájárulnának. A M. T. E. ezen tiszteletreméltó munkáját a természetbarátok a jövőben nem kívánják minden hozzájárulás nélkül.” *Turisták Lapja* 1913 (25.) 3. 135.

¹⁹ Kóvágó 1987: 134–136.

²⁰ Zeidler 2002: 7.

a konklúzióra jutottak, hogy a „turistaság, mint emberi tevékenység nemzetközi, azonban a helyhez települő űzői révén magán viseli azok nemzeti jellegét”. A *Magyar Turista Szövetség Értesítőjéből* azonban kiderül, hogy a szövetség levélben küldött válaszában a nemzeti jelleg mellett tört lándzsát, míg az Encián és a TTE igazodott a kérdés megválaszolásakor a munkásmozgalom nemzetközi keretéhez.²¹

A Horthy-korszakban a polgári kötődésű egyesületekben a turistaság eszméjét egyre inkább áthatotta a nemzeti gondolat. A veszteségek felett érzett fájdalom kapott hangot az MTE dobogókői zászlóavatásán 1921-ben, ahol a turizmus fejlesztése és az ismeretterjesztés mellett harmadik feladatként jelölték meg a hazaszeretet ápolását és elmélyítését.²² A vallásos hangulatú (a zászló papi felszentelése, szögbeverés rítusa, egyházi énekek előadása mellett zajló) rendezvényen a beszédek a kereszténység és a revízió eszméjét kapcsolták össze természeti metaforák segítségével.²³ A polgári egyesületek az ünnepi események középpontjába a nemzet területi egységének szimbolikus helyreállítását helyezték az 1930-as évektől. A táj nemzetiesítését szolgálta az emléktáblák elhelyezése a múlt történelmi és irodalmi helyszínein, amit kiterjesztettek az elcsatolt felvidéki területekre is.²⁴ A hely és a múltbeli jelentés közti kapcsolatot újra és újra megújították a szertartásos felavatásokkal és koszorúzásokkal. A legnagyobb szabású vállalkozás azonban az MTSZ kezdeményezésére kiépített Országos Kékút (mai országos kék jelzés) volt, „mely az Irottktötől a Nagy-Milicig Csonkaországunk egyik végétől a másikig szakadatlan vonalban végigvezetné turistáinkat”.²⁵ Az 1930-ban kezdődő munkálatokhoz a szövetség kihasználta az erőfölényét és mozgósította az összes tagegyesületet, valamint a területi csoportokat. Az útvonal felavatását az istentiszteletekkel, emléktábla-avatásokkal, hősi emlékművek és országzászlók megkoszorúzásával, felvonulásokkal tarkított Szent István Vándorlás jelentette, melyet az államalapító halálának 1000. évfordulójára hirdettek meg.²⁶ A vidéki társadalom széles rétegeit is sikerült bevonniuk a rituális vándorlásba a számos helyi ünnepséggel és szentmisével. A turisták „csonka hazánk határaitól” egy időben indultak el, és vándorlásuk végén az „ország szívében”, Dobogókőn találkoztak.²⁷ A megnyitóról készült beszámoló hangsúlyos mozzanata a környező országok azon részeinek megtekintése volt, amelyek valaha a Magyar Királyságot alkották,²⁸ amivel közvetlen üzenetet fogalmaztak meg az aktuális államhatárokról. A *Turisták Lapja* korabeli szövegeiben az 1930-as években vált visszatérő toposszá a hegycsúcsok és kilátók tetejéről „az egykori határhegyek bérckoszorújára” átröppenő tekintet.²⁹ A látvány a nemzeti táj bekebelezé-

²¹ *Turistaság és Alpinizmus* 1923 (13.) 5. 81.

²² *Turisták Lapja* 1921 (33.) 7–8. 65–66.

²³ *Turisták Lapja* 1921 (33.) 7–8. 69.

²⁴ *Turisták Lapja* 1931 (43.) 6. 189; *Turisták Lapja* 1937 (49.) 4. 156.

²⁵ *Turisták Lapja* 1930 (42.) 5. 189.

²⁶ *Turisták Lapja* 1938 (50.) 2. 89–107.

²⁷ *Turisták Lapja* 1938 (50.) 6–7. 333.

²⁸ *Turisták Lapja* 1938 (50.) 4. 218.

²⁹ *Turisták Lapja* 1930 (42.) 8–9. 265.

sének lett az eszköze, mely könnyen átültethető volt a természetjárás hétköznapi gyakorlatába. Ennek eredményeként a turisták számára a nemzeti önkép kialakításának fontos helyszínei lettek a magaslati perspektívát biztosító kilátók, melyek építése és felújítása kiemelt programmá vált.³⁰

A munkás turisták nem osztoztak a természetjárás nemzeti programjában, ugyanakkor kivonni sem tudták alóla teljesen magukat. A turistaegyesületek és az állam között közvetítő szerepet töltött be a Magyar Turista Szövetség, amely hatóságként lépett fel a tagegyesületekkel szemben, véleményezte a turizmushoz kapcsolódó jogszabályokat, joga volt fegyelmi eljárásokat kezdeményezni és retorziókat alkalmazni a tagegyesületekkel szemben, és rendelkezett a turizmusra fordított állami támogatások szétosztásáról. Jóllehet a szövetség vezető tisztségviselőit a tagszervezetek delegálták, a természetbarátok úgy érzékelték, hogy az érdekeik kevésbé érvényesülnek.³¹ A turistáknak járó utazási és menedékházi kedvezményeket is az MTSZ-igazolvánnyal lehetett igénybe venni, amivel elsősorban a munkások éltek. Ezt támasztja alá, hogy az igazolványt a TTE szinte teljes tagsága kiváltotta, így 1930-ban 2650-en, 1937-ben 1757-en, míg a közel azonos létszámú MTE-tagok közül 1930-ban 1667-en, 1927-ben 1347-en tették ezt meg.³²

Mindezekből következett, hogy a munkásegysületek kommunikációjuk és nyilvános szereplésük során figyelembe vették az állam felől érkező elvárásokat, hiszen a keresztény nemzeti ideológia elutasítása nem csupán kockázattal járt, hanem kimondottan a nemzet- vagy hazaellenesség vádját vonhatta maga után, ahogy azt az 1929-ben, a TTE „leg hazafiatlanabb formában és erkölcsrendészeti szempontból is kifogásolható”³³ magatartása miatt indított fegyelmi eljárás is mutatja. Az újpesti csoport csévi forrásavatása kapcsán felmerült vádat a vezetőség sikeresen elhárította, azonban a szövetség indoklása tükrözte a nemzeti ideológia normává válását a turistatársadalomban.

„A tanács mindenekelőtt leszögezi, [...] hogy tagjainak pártállására, politikai hitvallására sem kíván bármiféle befolyást gyakorolni, de szükségesnek tartja egyidejűleg a legnyomatékosabban rámutatni arra, hogy a *hazafiasság és a nemzeti együvértartozás érzése nem politikai kérdés*. [...] A tanács nem is akarja feltételezni, hogy akadjon a szövetség kötelékében akár csak egyetlen egy turista is, aki a hazai turistatársadalom tradicionális honszeretetével össze nem egyeztethető magatartást tanúsítana, és ha valakire ez rábizonyíthatnák, *úgy azt a szövetség kérelmelhetlenül ki fogja közsíteni magából*.”³⁴

³⁰ *Turisták Lapja* 1938 (50.) 12. 763.

³¹ A szövetségen belüli erőviszonyok tisztázása további kutatásokat igényelne, azonban a munkás turisták ezt egyértelműen problémásnak érzékelték: „Hangsúlyozni kívánjuk, hogy csak a mi tagjaink – ellentétben a polgári turistaegyesületek tagjaival – és a Turistaszövetség ezzel szemben semmiféle orvoslással nem tud- és nem akar élni. Véleményünk szerint tagjaink jelenléte ennek az abszolút reakciós testületnek demokratikus látszatot ad és ezzel elleplezi, és elősegíti annak munkáellenes működését.” PIL 680. f. 1/3. 5.

³² *Turisták Lapja* 1938 (50.) 4. 230.

³³ *Turistaság és Alpinizmus* 1929 (19.) 1. 28.

³⁴ *Turistaság és Alpinizmus* 1929 (19.) 1. 28. (Kiemelések – Cs. J.)

Az ideológiai bekebelezés szándéka tükröződik abban is, hogy a szövetség kötelezte az egyesületeket a Nagy-Magyarország térkép kifüggesztésére a helyiségekben, illetve kísérletet tett az egyening bevezetésére is, ezeket az intézkedéseket azonban a TTE megtagadta.³⁵ 1931-re már egyértelművé vált a polgári és munkás egyesületek közti eltávolodás, a Természetbarátok nem jelentek meg az Országos Turista Kiállításon, a Nemzetközi Turista Kongresszuson és a szövetségi vándorgyűlésen.³⁶ Az 1938-ban megrendezett Szent István Vándorlásban is csak jelképes számban vettek részt.³⁷

A keresztény nemzeti ideológia kizárólagosságát az egyre szigorodó belügyi szabályozások felügyelték. Egy 1928-as rendelet kötelezte az egyesületeket alapszabályuk megújítására, ezt követően a belügyminisztérium csak négy évvel később hagyta jóvá a TTE alapszabályát azzal a módosítással, hogy a nemzetellenes és hazafiatlan tagokat ki kell zárni az egyesületből, az összejöveleken csak tagok vehetnek részt, és megtiltotta a politikai tevékenységet.³⁸ Egy 1933 októberében kiadott rendelet pedig a „kommunista irányítás és befolyás” vádjával feloszlatta a munkás- és szavalókórusokat, ami szintén érintette a TTE körében működő kórusokat és zenekarokat.³⁹

Ez a politikai légkör minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a munkás egyesületek az 1920-as években a saját helyek létrehozására összpontosították forrásaikat és szorosabbra fonták az egymás közötti kapcsolatokat, például a Természetbarátok TE, a Munkás TE és a Gyopár TE⁴⁰ hálódíjkezdvezményt adott egymás tagjainak.⁴¹ Az 1930-as évek végére jött létre a Munkás TE gödi, a Természetbarátok horányi és az újpesti TTE gödi telepe, ahol már zárt körben, szabadon kaphatott teret a munkáskultúra változatos gyakorlata.⁴²

A menedékházak és strandtelepek létesítése nagyobb megterhelést jelentett annál, mint hogy a tagdíjkból ki tudták volna gazdálkodni a költségeket. A pénzzavarok miatt több mint tíz évre elhúzódó kevélynyergyi menedékház építése kitűnő példa a szolidáris gazdaság működésére és a munkáskultúrára jellemző kreatív megoldások alkalmazására.⁴³ A *Természetbarát* folyóiratban *Önmagunkról – Önmagunknak* címmel 1913-ban jelent meg az első felhívás

³⁵ PIL 680 f. 1./2. 1929. április 24. és 1929. március 10.

³⁶ *Turistaság és Alpinizmus* 1931 (21.) 10. 262.

³⁷ Magyar TE 1044, TTE 30 fő, Encián 23, Gyopár 141, MKE 341. *Turisták Lapja* 1938 (50.) 6–7. 337.

³⁸ MNL OL P 2249-100. VII-5-191 633/1942.

³⁹ Szolláth 2010: 197.

⁴⁰ Az 1912-ben alakult Gyopár Turista Egyesület tagjai nagyrészt munkások és baloldali értelmiségiek voltak. Körner 2013: 196.

⁴¹ *Turistaság és Alpinizmus* 1927 (17.) 5–6. 107; *Turistaság és Alpinizmus* 1932 (22.) 11. 293.

⁴² Itt szeretnék köszönetet mondani K. Horváth Zsoltnak, akinek a horányi TTE-telepről írt tanulmányára (K. Horváth 2013) építve készítettük a Kassák Múzeum *Vízizrí. Munkáskultúra a Duna-partján* című kiállítását. Ennek köszönhetően kezdtem el foglalkozni a Természetbarátok Turista Egyesülete történetével.

⁴³ BFL X.265. Újpesti TTE csoport rendes havi vezetőségi jegyzőkönyve, 1927. május 10.

a menedékház építésére,⁴⁴ majd a feladatok megszervezésére megalakult Menhely Bizottság fogta össze az osztályokon átívelő közös vállalkozást, a pénzügyi fedezet előteremtésére pedig létrehozták a Menedékház Alapot. Ezt követően nyomon követhető, hogy az egyesület minden erőforrását az építkezésre fordította. A telek megvásárlására csak 1923-ban kerülhetett sor, majd a források koncentrációja érdekében 1924 és 1928 között még a lapkiadást is szüneteltették.⁴⁵ Ebben az időszakban a legkülönbözőbb módokon kampányoltak az építkezés támogatása mellett: hajókirándulásokat, előadásokat, műsoros és táncos esteket szerveztek, melyek bevétele az alapot gyarapította.⁴⁶ A tervezett menedékház látványtervét ábrázoló képeslapot gyártottak és árusítottak. Kiadtak bélyegeket és ún. téglajegyeket, melyek megvásárlásával az építkezést lehetett támogatni. Sőt, a Menhely Bizottság rendeletei bizonyos osztályok felháborodását is kiváltották, így az újpesti osztály tiltakozott a „diktatórikus módszerek” ellen, amikor a rendezvénybelépők vásárlóit kötelezték a menhelybélyeg megváltására is (ez alól csak a kultúrestek számítottak kivételnek).⁴⁷ Elterjedt a tagok játékos „megadóztatása” is, például túra közben bakancsszegszámlálást tartottak, és annyit kellett fizetnie az áldozatnak, amennyi szög hiányzott a cipő talpából; vagy a találkozókról elkésző turistáknak egy meghatározott összeget kellett betenniük a házalap kasszájába.⁴⁸ Az önkéntes munka is kifejezetten a munkásegyleteket jellemezte, például munkatúrák keretében végezték el az utak, nyaralótelepek és menedékházak építését és karbantartását. A kevélynyergi ház esetében a kőfejtést, útépitést, anyagszállítást, talicskázást csinálták közösen, de sokszor a szakmunkákat is a hozzáértő egyesületi tagok végezték. Sőt, egy évvel a megnyitó után a ház villanyvilágítást kapott, amit az Egyesült Izzónál dolgozó újpesti munkások készítettek el szintén önkéntes munkában, ráadásul a szükséges berendezéseket is maguk vásárolták meg,⁴⁹ majd a karbantartást hétvégi túrák keretében végezték.⁵⁰ Nemhiába írta 1938-ban egy visszaemlékező a *Népszavában*: „A kevélynyergi ház alapja ösközet, cementje pedig a munkásszolidaritás megsemmisíthetetlen anyagából van kikeverve.”⁵¹

⁴⁴ *Természetbarát* 1913 (2.) 3. 1.

⁴⁵ *Természetbarát* 1928 (16.) november. 1.

⁴⁶ PIL 694 f. 1./53. őe. 34, 36, 37, 39, 40, 42; MNM Történeti Tár 68.498, 72.229.

⁴⁷ BFL X.265. Újpesti TTE csoport rendes havi vezetőségi jegyzőkönyvei, 1926. július 21., augusztus 6., szeptember 15., 1927. május 10.

⁴⁸ *Turista Magazin* 1981 (27.) 11. 10.

⁴⁹ BFL X.265. Újpesti TTE csoport rendes havi vezetőségi jegyzőkönyvei, 1926. december 1., 1927. szeptember 7., szeptember 11.

⁵⁰ Újpesti TTE Vezetőségi jegyzőkönyv, 1930. november 5.

⁵¹ *Népszava* 1938. június 4. 10.

AZ ELMÉLETTŐL A GYAKORLATIG

Az 1935-ben meghozott erdőtörvényig a teljes turistatársadalom legfontosabb problémájának a forgalom elől lezárt magán- vagy állami területeket tekintette, amelyek megnyitásáért a Magyar Turista Szövetség jogi bizottsága szabályozási javaslatokat dolgozott ki és folyamatosan lobbizott. Ennek ellenére a munkás turisták kifejezetten a munkásosztályt érintő problémaként érzékelték ezt a jelenséget, és a kapitalizmus kirekesztő viszonyainak megnyilvánulásaként azonosították a lezárt területeket.⁵² A Természetbarátok Turista Egyesülete részben a tilos területek témáján keresztül artikulálta az egyesületi élet legfontosabb és legvitatottabb kérdéseit, azt, hogyan teljesítheti be a természetjárás a munkásmozgalmi szerepét, milyen módon segítheti a politikai jogokért folytatott küzdelmet, miként szolgálhatja a munkások öntudatának és tudatosságának növelését.

A *Népszavában* (ahol a TTE rendszeresen jelentetett meg felhívásokat, népszerűsítő írásokat vagy a turistaság problémáit fókuszba állító cikkeket)⁵³ és az egyesület kiadásában megjelenő *Természetbarát* című folyóirat programszövegeiben felfedezhető egy narratív minta, mely első lépésben azonosított egy társadalmi válságot (vagy egymáshoz kapcsolódó válságokat), majd a természetjárás bizonyos módjában találta meg a változtatás lehetőségét, végül felvázolta az egyén és a társadalom jövőjét. A válságok három csomópont köré rendeződtek, melyek átfedésbe is kerülhettek egymással, például a szabadidő vonatkozásában beszélhettek a munkások életmódjáról, az oktatási rendszer hiányosságairól vagy a munkajogokról. Az egyik nagy problémahalmaz az ipari társadalom egyénre gyakorolt káros hatásait ölelte fel, az ártalmas városi és munkahelyi környezetet, az egészségtelen életmódot és az egyoldalú munkavégzést. A munkásság rossz fizikai és szellemi állapotát társadalmi kérdésként kezelték, és a szociális helyzettel hozták összefüggésbe: „A munkásember kénytelen életének nagy részét olyan helyiségekben leélni, ahol kevés a levegő, kevés a világosság. A ventiláció hiánya, a fokozott munkával járó nagyobb kipárolgás, az ártalmas gázok a műhelyeket egészségrabló, életmegrövidítő börtönökké teszik: a munkásember egészségét fokozatosan aláássák és alkalmassá teszik a tüdővészre”⁵⁴ – írták a természetbarátok az első csatlakozási felhívásukban. A munkás turisták szószólói a modern testkultúra gyakorlásában látták a megoldást, és igyekeztek meggyőzni az olvasókat a szabadtéri tevékenységek, az ún. napfény- lég- és vízi fürdőzés jótékony hatásáról. A racionalizáló érvrendszer az emberi testet a gépek analógiájára, mechanikus biológiai szerkezetként jelenítette meg, amit érzékelt a napozás hatásáról írt hosszadalmas fejtegetés: „A napfürdő előmozdítja a bőrlégzést, a fénysugár minden egyes sejtet megtölt villamossággal.”⁵⁵ Feltűnő, hogy az elérendő testkép

⁵² *Természetbarát* 1934 (22.) szeptember–október 7.

⁵³ Redlinger Adolf a TTE alapító tagja, majd elnöke 1925-től a *Népszava* sportrovatát szerkesztette.

⁵⁴ *Népszava* 1910. december 15. 9.

⁵⁵ *Természetbarát* 1912 (1.) 2. 8.

leírásakor egyáltalán nem jelentek meg az esztétikai szempontok, így a korszak szépségről, karcsúságról alkotott nézeteivel szemben⁵⁶ a nők és a férfiak esetében egyaránt az egészséges, erős, kontrollált testet helyezték a diskurzus fókuszába.

A másik visszatérő problémát a munkásság hiányos iskolai tudásában és a modern tudományos eredmények hézagossá ismeretében látták. A *Természetbarát* beköszöntője⁵⁷ és a *Munkásturisztika és munkásmozgalom*⁵⁸ címmel megjelent írás a klasszikus szociáldemokrácia pedagógiai szemléletmódjához igazodva a természetjárás mozgalmi szerepét a magasabb kulturális igények elérésében jelölte ki, mely kiegészíti a munkásotthonok, a politikai szemináriumok és az önképzőkörök nevelőmunkáját. Az ismeretszerzés (ezen belül is a természettudományos megközelítés) jelentőségét alátámasztja, hogy az egyesület már 1920-ban elsőként túravezető képzést szervezett,⁵⁹ és működésük egész időszakában megkövetelték a vezetők természettudományos műveltségét.⁶⁰ A turizmus kulturális szerepét nem pusztán abban látták, hogy alkalmat ad a természeti jelenségek közvetlen megfigyelésére és a közös tanulásra, legalább ennyire fontosnak tartották, hogy a szabadban eltöltött idő fizikailag és lelkileg képessé tesz a kultúra befogadására.⁶¹ Az új cél már nemcsak az egyén és a közösség szellemi fejlesztését jelentette, hanem kiterjedt az énkép és a közösségi identitás alakítására és ellenőrzésére, valamint fegyvelmezési technikáinak elsajátítására.⁶²

A legátfogóbb társadalmi válságot azonban a politikai és emberi jogok egyenlőtlenségében látták, amely akadályozta a munkások hozzáférést a természethez. A népszerűsítő szövegek szerzői előszeretettel vezették fel mondanivalójukat valamilyen személyes történettel, melyben a természet szépségét összekapcsolták a szabadság élményével. Ezt követően vizsgálták meg a kérdést, hogy milyen strukturális okai lehetnek a szabadság hiányának. Rámutattak a munkáltatók és a szakszervezeti harcok dinamikájában alakuló időreztim korlátozó szerepére: „[Amikor a] tőke járma alá kerülünk, mind több és több időt és ezzel energiát kell annak táplálására odaadnunk”,⁶³ „a bérmunka fekete és hideg láncán sorvadva”.⁶⁴ A szabadidő kérdését közvetlenül is összekapcsolták a munkajogi küzdelmekkel, melyek mellett a TTE maga is felszólalt a *Törvényes weekendet* című cikkében.⁶⁵ Végül a vasárnapi pihenő törvényi biztosítása 1937-től lépett érvénybe a napi nyolc, illetve heti negyvennyolc (tisztviselők esetében negyvennégy) órás munkaidővel, és először 1938-ban lehetett igénybe venni fizetett szabadságot.⁶⁶ Azonban kifejezetten

⁵⁶ Mohácsi 2002: 52.

⁵⁷ *Természetbarát* 1912 (1.) 1. 2.

⁵⁸ *Természetbarát* 1912 (1.) 3. 9.

⁵⁹ *Turistaság és Alpínizmus* 1920 (10.) 6–7. 172.

⁶⁰ PIL 680. f. 1./2. 1939. március 10.

⁶¹ *Természetbarát* 1913 (2.) 1. 1.

⁶² *Természetbarát* 1930 (18.) március–április 1.

⁶³ *Természetbarát* 1912 (1.) 3. 9.

⁶⁴ *Természetbarát* 1912 (1.) 1. 3.

⁶⁵ *Természetbarát* 1934 (22.) március–május. 6.

⁶⁶ Gyáni–Kövérvé 2006: 366.

turistaproblémát jelentettek a forgalom elől lezárt területek, amit részben az egyesület eredettörténete avatott igazi munkáskérdéssé.⁶⁷ Az egyesület a valcoló (a tanulóévek lezárásaként vándorló) kézműves és ipari munkásokban ismerte fel a munkás turisták elődeit, akik az ipari munkavégzés helyhez kötött rendjével szemben ekkor tapasztalták meg „a szabadságot és megbecsültséget [...] az azt megelőző szolgálattal és kötöttséggel szemben”.⁶⁸ A szabad mozgás korlátozásának számos módját lajstromozták, így a magas utazási költségeket, a drága sporteszközöket, a magán- és állami tulajdonosok által lezárt területeket.⁶⁹ 1912-ben számos akadályozó körülmény között neveztek meg a tilos területeket, 1918-ban pedig már kifejezetten a közérdek és magánérdek ütközésében látták a turistaság akadályait.⁷⁰ Ugyanakkor a térhasználat hatósági rendszabályozására adott reakciókban szintén a társadalmi különbségekből adódó hátrányos megkülönböztetést vélték felfedezni, aminek a polgári „álszemérem” elutasításával adtak hangot. Amikor az MTSZ a tagegyesületeket kötelezte, hogy rendszabályozzák meg a nem megfelelően öltözött turistákat, a *Természetbarát* arra hívta fel a figyelmet, hogy az erkölcsre és a jó ízlésre való hivatkozás nem állja meg a helyét az erkölcsrendészeti vizsgálatoknál, „ha látjuk, hogy milyen az élet azokon a helyeken, ahol a tehetősek strandolnak, nyaralnak vagy telelnek, akik még például síelhetnek is úszónadrágban”. Az érvelésnél pedig a gazdasági szempontok mellett a polgárság és a munkásság jog előtti egyenlőtlenségét hangsúlyozták.

Ezek a természetjárást népszerűsítő írások a munkásság életvilágán belül helyezték el a szociális és politikai problémákat, így az olvasók ráismerhettek saját tapasztalataikra és magyarázatot kaphattak élethelyzetükre. Jelentőségük abban állt, hogy a valóságértelmezés közös keretét alakították ki, és a megoldásként felkínált természetjárás kiszélesítette a baloldali cselekvési lehetőségek körét. Azt is látni kell, hogy a *Népszavában* és a *Természetbarát* folyóiratban a TTE hivatalos álláspontja fogalmazódott meg, ami rejtve hagyta az alternatív elképzeléseket, melyeket az egyesület belső konfliktusai jeleznek. Tehát a közös sors és a közös jövőkép közt nyíló térben eltérő megoldási javaslatokkal és mozgalmi stratégiákkal állhattak elő a természetbarátok különböző csoportjai.

A természetjárás életmódbeli kérdéssé vált, melyre a munkások úgy tekintettek, mint kollektív tevékenységük, közös identitásuk egyik fontos elemére. Ezt erősíti az a fejlemény is, hogy a politikától eltérően a természetjárás mozgósította a nőket és a gyerekeket is. A nyilvántartások és a fényképek egyaránt igazolják, hogy a nők már kezdettől fogva részt vettek a túrákon. Az újpesti TTE túranaplóiban látszik az a tendencia, hogy a téli és őszi időszakban csak kis számban, nyáron azonban sokan csatlakoztak. Sőt, időnként nyilvános szerepet is vállaltak az egyesület munkájában, így a *Természetbarát* 1918-ban közölt nekrológia szerint Redlinger Adolfné aktív szerepet vállalt a TTE gyermekkirándulásainak

⁶⁷ *Népszava* 1910. december 15. 8; 1922. május 4. 11; 1935. április 21. 4.

⁶⁸ *Természetbarát* 1930 (18.) augusztus–október. 2.

⁶⁹ *Természetbarát* 1912 (1.) 3. 3–4.

⁷⁰ *Természetbarát* 1918 (7.) 3–4. 2–3.

szervezésében, majd később két női név található a rendezők között,⁷¹ emellett időnként női túravezetők is felbukkannak a dokumentumokban.⁷² A túrák ugyanakkor az ismerkedés számára is szabad teret biztosítottak: a *Franstadti Deres* című satirikus lap rengeteg humorforrást talált a túrán alakuló szerelmi kapcsolatokban, melyek sokszor végződtek „turilakodalomban”.

A munkásság a természetjárás ideológiai hátterét kénytelen-kelletlen a polgári egyesületekkel szembehelyezkedve dolgozta ki. Mivel a 19. század utolsó negyedére elfogadottá váltak a versengő férfiasság beállítódási mintái a társadalomban, ennek részeként a polgári jellegű versengést intézményesítette a sport.⁷³ Ezzel szemben fogalmazta meg a *Természetbarát*, hogy „[a]mi a mai sport lényegét érinti: az erő összemérését, rikordok felállítását, a győzők kitüntetését stb. illeti, hiszünk, hogy ezek a szokások az emberiség műveltségének fejlődésével összeomlanak”, továbbá a (verseny-)sportot és a mérkőzést az uralkodó rétegek által felkorbácsolt hamis nemzeti érdekekért értékelték, amely antiszociális hatásokat eredményez.⁷⁴ A munkás turisták éppen ezért a személyes érdemeket és a kiemelkedő eredményt fókuszba állító hegymászás helyett az együttműködésen keresztül megvalósuló közös cselekvést preferálták. A természetjárás mikéntje kapcsán az észszerűségnek és a tudatosságnak központi szerepe volt. Az észszerűség a meggondolt, ökonomikus testhasználatra vonatkozott, ami ellensúlyozza a munka káros fizikai és szellemi hatásait, viszont nem fárasztja ki a testet.⁷⁵ A tudatosság már egy komplexebb jelentéstartalmat hordozott, amely egyaránt vonatkozott magára a cselekvésre, az egyén erős önkontrolljára és osztálytudatára.⁷⁶ A természetjárás célja eszerint:

„A munkást, aki közénk kerül, öntudatos, gondolkodó, fegyelmezett, a munkásság harci közösségébe önkéntes fegyellemmel beilleszkedő, az étellel szemben igényeket tápláló, ezeknek az igényeknek a kielégítéséért harcolni kész emberré kell nevelnünk, emberré, aki büszkén vallja: munkás vagyok, tagja az osztályomnak.”⁷⁷

Az új tartalom a közösségi eszmében és kollektív cselekvésben fejeződött ki, amely a legmélyebb rétegekig áthatotta a túrák világát, a köszönési formáktól a használt kifejezéseken át az étkezésekig. Ez utóbbiakról az alábbi szemléletes leírást adta egy visszaemlékező:

„[Kolkaja] a *kollektív kajának* a rövidítése. És ez ezért volt érdekes, mert nagyon sok túrán is kolkaja volt mindig. Volt egy csomó munkanélküli. Voltak olyanok, akik

⁷¹ *Természetbarát* 1918 (7.) 1–2. 12; 1930 (18.) augusztus–október. 8.

⁷² PIL 680. f. 1./10.

⁷³ Hadas 2003: 249.

⁷⁴ *Természetbarát* 1913 (2.) 1. 2–3.

⁷⁵ *Természetbarát* 1913 (2.) 1. 3.

⁷⁶ *Természetbarát* 1919 (8.) 1–2. 6–7.

⁷⁷ *Természetbarát* 1930 (18.) 2. 1.

nem tudtak mást hozni, csak legföljebb egy zsíros kenyeret egy kis lilahagymával. De enni együtt kellett ugye, és nem akartuk, hogy bárkinek is rossz érzése legyen, hogy eszi a magáét, a másik meg nem eszik semmit, vagy rossz. [...] És akkor mindenki az enivalóját kirakta. És akkor nem volt érdekes, hogy kiéből eszem, ezt hoztam-e én, hanem... és aztán mikor kész voltunk, akkor jött a *kultúrka*! Aki hozott süteményt vagy ilyesmit...”⁷⁸

A munkások a formális és informális viselkedésre vonatkozó, sokszor ártatlannak látszó tanácsokkal mindinkább kidolgozták a túrázás rájuk jellemző módját, ahogy ez az éneklés kapcsán is történt. Kezdetben még arra figyelmeztették a kirándulókat, hogy a hangos dalolás zavar másokat és elriasztja az állatokat,⁷⁹ 1919-ben pedig már „a hegycsúcson megrázó erővel” felharsanó ének fejezte ki a közösség erejét. Nem volt mindegy az sem, mit és hogyan ad elő a társaság: a polgári kultúrafogyasztáshoz kapcsolódó műfajok (kuplék, operettalok) nem feleltek meg a munkásság elvárásainak, az előadás során pedig a hangot irányítani és fegyelmezni kellett, mert a „hangegyveleg, kacaj, kurjantás” megtörte a közös energiát.⁸⁰ Az egyesület különböző fegyelmezési technikákkal igyekezett közös mederbe terelni a tagok viselkedését, így a Ferencvárosi TTE-osztály megjelentette „a rossz szokások ostorozására” a *Franstadti Deres satirikus turilapot*, az ajánlott dalokat pedig a *Turistadalok gyűjteményében* gyűjtötték össze, melyben a *Népszava* munkásköltőinek szerzeményei, német turistadalok fordításai és népdalok szerepeltek. A Néprajzi Múzeum munkásfolklor-gyűjteménye alapján kiszorításra ítélték az ún. zrídalokat, azaz a direkt politikai tartalmú szövegeket és a többnyire meglévő dallamokra írt csúfolódókat, a politikai gúnydalokat és a zummákat (amikor mindenki mondott egy nevet, amit behelyettesítettek a dal-szövegbe).⁸¹ Mindenesetre egy olyan közösségi gyakorlatot előlegeznek meg ezek a sokszor valódi közösségi paródiává fejlődő események (mint az újpesti TTE-tagok próbaházassága, akiket papi ruhában adott össze az egyik résztvevő),⁸² melyek kapcsán a munkáskultúrán belül jelentkező identitásváltozatok és a hozzájuk kapcsolódó eltérő elképzelések fogalmazódtak meg és kerültek egymással vitába. A kirajzolódó parodisztikus, zabolátlan, kreatív nyelvhasználat versengett a fegyelmre és összhangra építő elvárásokkal.

Az éneklés versengő gyakorlataiban egyszerre jelent meg a radikalizálódó politikai aktivitás, a közösség megélésének igénye és a felforgatás szándéka. A forrásokból nem derül ki, hogy a „zrí” kifejezés azokra az avantgárd felé átjárást biztosító, érthetlenséggel és értelemtagadással élő kóruselőadásokra (is) utalt-e, melyek egyaránt nehezen voltak beilleszthetőek a szociáldemokrácia emancipatórikus pedagógiai programjába, valamint a közérthetőséget és az agitációt minden

⁷⁸ Interjú Balla Lászlóné Fürst Évával (kiemelés – Cs. J.)

⁷⁹ *Természetbarát* 1918 (7.) 1–2. 9.

⁸⁰ *Természetbarát* 1919 (8.) 1–2. 4.

⁸¹ NM EA 30661, 30668, 2740.

⁸² Újpesti TTE Vezetőségi jegyzőkönyv, d. n.

más szempont elé helyező kommunista gyakorlatba.⁸³ Mindenesetre az önkifejezési formák körüli viták és fegyvelmezési eljárások jelzik, hogy új szereplők kértek helyet maguknak az egyesületi életben. 1926 után hazatért a tanácsköztársasági szerepvállalás miatt emigrációba kényszerült baloldali értelmiség, és megjelent a fiatalok új generációja, akik a politikai aktivizmus lehetőségét a kulturális és sportegyesületek keretében találták meg.⁸⁴ A korábban magától értetődően a szociáldemokrácia vonzásába tartozó munkásegységek a szociáldemokraták és a kommunisták közötti küzdelem ütközőzónái lettek.⁸⁵ A TTE hatósági nyomás alatt álló vezetősége a politikai és a szabadidős tevékenységek szétválasztása mellett foglalt állást, és igyekezett kontrollját kiterjeszteni a korábban független helyi csoportok tevékenységére is. A vezetőség 1929-ben kötelezte a házi újságok és a nyomtatott sajtótermékek engedélyeztetését (majd betiltották ezek megjelenését),⁸⁶ feloszlatta a kommunista propaganda célpontjának számító tornacsoportokat,⁸⁷ és megtiltotta új tornaszakosztályok létrehozását.⁸⁸ Az állam és a radikális politikai csoportok kettős nyomásában a szabadidő magánszférája egyre karakteresebben átpolitizálódott, megnőtt a konszenzus keresésének fontossága és a gyakorlati kérdések jelentősége.

HATÁRSZEGÉSEK

A Természetbarátok Turista Egyesület vezetősége 1929 márciusában elhatározta, hogy mozgalmat indít a lezárt területek feloldására.⁸⁹ A törvényi megoldást már nem látták elképzelhetőnek (annak ellenére, hogy Kéthly Anna rendszeresen felszólalt a parlamentben a munkás turisták érdekei mellett), és arra a megoldásra jutottak, hogy „minden eszköz, alkalom és út fölhasználásával közvéleményt teremtünk és hangot adunk ennek a követelésnek”.⁹⁰ A *Népszava* oldalain a küzdelem elég különös dokumentációival találkozhatunk, a TTE jubileumi kiállításán a természettudományos feltárások makettjei között feltűnik egy installáció: egy földdel borított dombot elborítanak a kerítések és a tiltó táblák.⁹¹ Egy másik lapszámból azt is megtudhatjuk, hogy a túrákon gyűjtik a figyelmeztető táblákat, majd a legizgalmasabb darabot a lelőhely adataival együtt betűhíven közölte is a lap: „A turistago ere Nem sabbat jarni 1934 Kecskés Marton MezőŐr”.⁹² A helyesírási hibáktól értelmetlenné váló szöveg a gúnyolódás kiváló céltáblája lehetett

⁸³ Szolláth 2011: 129.

⁸⁴ K. Horváth 2009: 93.

⁸⁵ Konok 2012: 60.

⁸⁶ PIL 680. f. 1./2. 1929. június 24., 1929. október 9.

⁸⁷ PIL 680. f. 1./2. 1929. november 2.

⁸⁸ PIL 680. f. 1./2. 1929. október 9.

⁸⁹ PIL 680. f. 1./2. 1929. március.

⁹⁰ *Természetbarát* (17.) 1–2. 1.

⁹¹ *Népszava* 1935. április 25. 6.

⁹² *Népszava* 1935. április 24. 5.

a munkás turistáknak, de a jelentéseltolódást maguk is alkalmazták, így az 1931-es kiállításukon bemutatott festményen a MÁV korabeli hirdetését alakították át: az „Utazgassunk hazánk földjén” és „Ismerjük meg hazánkat”⁹³ szlogeneket egy kérdőjellel teljesen felülírták, és egy tilos táblával egészítették ki. Ebben az időszakban megugrott a lezárt területekre tévedt turisták száma is, így a Magyar Turista Szövetség egyik 1928-as ülésén több felszólalás is foglalkozott az igazoltatásokkal és bírságokkal, melyek főleg a Természetbarátok TE tagjait érintették.⁹⁴ A Nemzeti Múzeum gyűjteményében pedig néhány fényképen maguk a turisták örökítették meg a határszegést: az egyik felvételen egy nyolcfős társaság uzsonnázik egy tilos tábla alatt, az egyik férfi meztelen felsőtesttel, ketten atlétatrikóban ülnek, egy rövid szoknyás lány pedig a fának támaszkodva almát eszik.⁹⁵

A szabálysértésben rejlő kultúraformáló aktivitást leginkább a TTE és a Munkás TE túráinak egyik résztvevőjével készült interjú fejezi ki:

„Valahol a Pilisben betévedtünk egy olyan helyre, ami egy gazdag embernek a vadaskertje lehetett. Nem jelezték elég jól [az utat], és egyszer csak fölhangzik a szó, hogy »Állj«, és előjött egy stüszivadász, zöld kalapos puskás ember. Mondtuk, hogy mi kirándulók vagyunk, nem okozunk semmi bajt, nem szemetelünk, csak áthaladunk. »Nem lehet, ez magántulajdon« stb. – természetesen nem emlékszem szó szerint a szóváltásra. Akkor ránk emelte a puskát, azt mondta: »Amíg nem igazolják magukat, addig nem engedem tovább! Kabátot le!« Persze nem tudta, hogy ebben a turista szakosztályban [Munkás TE] ott vannak a birkózó és bokszoló fiúk, úgyhogy addig kiabált, amíg mögéje kerültek, lefogták, a puskáját eltették valahova félre, és elhatározták, hogy hús simát vernek rá. Az azt jelentette, hogy jól megfeszítették a fenekét. Na, de nem csak akárkik, még a tornászlányok is... Na, a pasas összeszedte a puskáját és elment, mint később kiderült, elment a rendőrségre. A rendőrök vagy csendőrök letelefonáltak a HÉV-állomásokra, hogy figyeljék, hogy kik mennek oda. A pasas még az elején megkérdezte, amikor nem volt olyan éles a szóváltás, hogy milyen egyesülethez tartozunk. »MTE, Munkás Testedző«. Na de volt egy másik MTE is, a Magyar Turista Egyesület, ami az előkelő, gazdag turisták csoportja. Hát, amikor mentünk le a HÉV-állomásra, Pomázra, már messziről láttuk, ott vannak csendőrök és az urak az MTE-től. Megkérdezték tőlük, milyen egyesülethez tartoznak, és leültették őket.”⁹⁶

A történet szereplői különböző társadalmi csoportokat képviselnek: a munkásokat, a polgárokat, a vadász pedig a magánérdeket reprezentálja. A határsértők lebuhtak, azonban az összetartásuknak, ügyességüknek és erejüknek köszönhetően egy rövid időre megfordították a hatalmi viszonyokat. Sőt, a polgári nemi szerepek is visszájára fordultak, hiszen a lányok is megsimázták a vadászt. Az elbeszélés követi a komédiák szerkezetét, a középpontban egy hétköznapi konfliktus

⁹³ Jusztin 2006: 185, 203.

⁹⁴ *Turistaság és Alpinizmus* 1928 (18.) 10. 241.

⁹⁵ MNM Történeti Fényképtár 66.1161.

⁹⁶ Interjú Harsányi Ivánnal.

áll, a mozgatórugó a félreértés és a szereplők felcserélhetősége, majd a csattanóval helyreáll a rend. A történetben valóban politikai cselekvéssé vált a természetjárás, hiszen a szabadság eljárása és a pozíciók felcserélődése valós következményekkel járt: ugyanis a veszély megélése és a cinkosság tudata megerősítette a szolidaritást és a közösségi érzést a résztvevők között.

A természetjárás meghatározásában és művelésében számos csoport érdekelt volt a 20. század első felében, amelyek nem nélkülözték a társadalom valós vagy szimbolikus átrendezésére irányuló törekvéseket sem. A munkás turisták számára a tilos területek a fennálló hatalmi és gazdasági viszonyok olyan kifejeződései lettek, melyek egybevágtak az állami szankciók és a gazdasági egyenlőtlenségek hétköznapi tapasztalatával, tehát a lezárt területek által saját társadalmi helyzetük nyert magyarázatot. A határok átlépése egy sajátos ellenvilágot hozott létre, melyben a résztvevők a társadalmi konvenciókkal szemben megtapasztalhatták az osztályok és nemek közti egyenlőséget és a közösség élményét. Ezek a „titkos” szabálysértések, az informális tudás, a burjánzó képzettársítások nem vezethetők le a tudás polgári szerveződéséből, még ha éppen annak az elemeit is használják fel. Egyetérthetünk Eric Hobsbawm megállapításaival a munkásosztály kulturális ellenállásáról, miszerint a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, hálózatos felépítésű társadalmi célokot megfogalmazó szervezetek az új típusú politizálás terepét jelentették,⁹⁷ ahol egy sajátos és kimondottan a munkásléthez kötődő kultúra formálódott, amely az önszerveződésben és a kollektív cselekvésben, a természetjárás bizonyos módjában és egy közös nyelvben öltött testet. A turizmus és a munkáskultúra ezen izgalmas korszaka 1942-ben zárult le, amikor a turistautakon és a menedékházakban is megjelentek a „Zsidóknak tilos” táblák.⁹⁸ Az év végére a *Népszava* már nem adott hírt túraprogramokról, a TTE nem állított össze éves túratervet, 1943-ban pedig a zsidótörvények által ellehetetlenített Encián Turista Egyesület feloszlatta magát.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

X.265. Természetbarátok Turista Egyesületének iratai, 1916–1930.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 2249-100. Magyar Turista Szövetség iratai, 1933–1944.

Magyar Nemzeti Múzeum (MNM)

Történeti Tár (TT).

Történeti Fényképtár (TF).

⁹⁷ Hobsbawm 2009: 94.

⁹⁸ A kultuszminiszter 239.000/1942 sz. rendeletében kimondta, hogy zsidó származásúak nem lehetnek sportegyesületi tagok. A Magyar Turista Egyesület és a Magyar Kárpát Egyesület javaslatára a Magyar Turista Szövetség a menedékházakból is kitiltotta a zsidóságot. *Turisták Lapja* 1942 (54.) 6. 114; Kővágó 1987: 150.

- Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum Kéziratgyűjtemény (NM EA)
 2740. Munkásfolklor. Gyűjtő: Pesovár Ernő. Helyszín: Csepel, Rákosi Művek, 1951.
 30 661. Politikai költészet. Gyűjtő: Pogány Róbert, Budapest, 1952.
 30 668. Politikai költészet Gyűjtő: Dömötör Tekla, 1953–1954.
- Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL)
 680 f. 1. Természetbarátok Turista Egyesülete iratai, 1918–1941.
 694 f. Bresztovszly Ede iratai, 1916–1935.
- Újpesti Természetbarátok Turista Egyesülete (Újpesti TTE)
 Egyesületi irattár.

Természetbarát Toborzó. Természetbarátok Turista Egyesülete, Budapest, 1927.
Turistadalok Gyűjteménye. Természetbarát Füzetek 2. Természetbarátok Turista Egyesülete Ferencvárosi Osztálya, Budapest, 1921.

Franstadti Deres satirikus turilap, 1921.

Népszava, 1910–1938.

Természetbarát, 1912–1934.

Turisták Lapja (A Magyar Turista Szövetség Értesítője 1926-tól), 1890–1938.

Turistaság és Alpinizmus (A Magyar Turista Szövetség Értesítője 1914–1925 között), 1928–1932.

Interjú Balla Lászlóné Fürst Évával 2015. december 22-én és 2016. február 23-án, készítette Csatlós Judit és Juhász Anna Mária. (A szerző tulajdonában.)

Interjú Harsányi Ivánnal 2017. április 21-én és 2017. október 24-én, készítette Csatlós Judit. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bódy Zsombor 2010: *Az ipari munka társadalma.* Budapest.

Gyáni Gábor 1999: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940.* Budapest.

Gyáni Gábor – Kövér György 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest.

Hadas Miklós 2003: *A modern férfi születése.* Budapest.

Hobsbawm, Eric 2009: *Hétköznapi hősök. Ellenállók, lázadók és a dzsessz.* Budapest.

Jellinek János 1939: *A magyar természetjárás története.* Budapest.

Jusztin Márta 2006: „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. *Korall* (7.) 26. 185–208.

K. Horváth Zsolt 2009: Az emberi hang ősi orkesztere. Politikum, zene és kollektivitás a Szalmáskórus működésében (1930–1940). In: Csúri Károly – Orosz Magdolna – Szendi Zoltán (szerk.): *Tömegek és ünnepek: a nyilvánosság ritusai a közép-európai modernségben.* Budapest, 92–102.

- K. Horváth Zsolt 2013: Természetközelség és közösség a munkáskultúrában. Művelődés, testkultúra és politikum a horányi Telepen a két háború között. *Múltunk* (58.) 2. 127–144.
- Konok Péter 2012: A metszéspontok dinamikája. A Madzsar-iskola a baloldali miliőben. In: Csatlós Judit (szerk.): *Elmozdulás. Munkáskultúra és életmódreform a Madzsar-iskolában*. Budapest, 50–75.
- Körner András 2013: *A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*. Budapest.
- Kővágó Sarolta 1987: A Természetbarátok Turista Egyesületének 1910 és 1944 közötti működéséről. *Párttörténeti Közlemények* (33.) 1. 120–150.
- Löfgren, Orwar 2004: Másholföld. *Aetas* (19.) 3–4. 214–219.
- Pusztai Bertalan 2012: Isten nem kellemes alkotása vagy a művelt emberiség nemes hajtása? Turisták a Vasárnapi Újság hasábjain (és 'bérczein'). In: Pusztai Bertalan (szerk.): *Médiумok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szeged, 366–380.
- Szolláth Dávid 2011: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest.
- Voigt Vilmos 1994: Éljen és virágozzék... *Budapesti Negyed* (2.) 3. 166–186.
- Vörös Miklós – Nagy Zsolt 1995: Kultúra és politika a mindennapi életben. Bevezetés a kritikai kultúrakutatásba. *Replika* (6.) 17–18. 153–156.
- Zeidler Miklós 2002: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest.